

**TRAKTOWANIE OSÓB
POZBAWIONYCH
WOLNOŚCI
WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE
NA TLE STANDARDÓW
MIĘDZYNARODOWYCH**

Ewa Dawidziuk

MONOGRAFIE LEX

LEX

a Wolters Kluwer business

TRAKTOWANIE OSÓB POZBAWIONYCH WOLNOŚCI WE WSPÓŁCZESNEJ POLSCE NA TLE STANDARDÓW MIĘDZYNARODOWYCH

Ewa Dawidziuk

Zamów książkę w księgarni internetowej

proinfo.pl
księgarnia internetowa

LEX

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2013

Stan prawny na 31 grudnia 2012 r.

Recenzent

Prof. dr hab. Teodor Szymanowski

Wydawca

Magdalena Przek-Ślesicka

Redaktor prowadzący

Ewa Wysocka

Opracowanie redakcyjne

Studio Diament

Łamanie

Wolters Kluwer Polska

Układ typograficzny

Marta Baranowska

© Copyright by

Wolters Kluwer Polska SA, 2013

ISBN 978-83-264-4155-4

ISSN 1897-4392

Wydane przez:

Wolters Kluwer Polska SA

Redakcja Książek

01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a

tel. 22 535 82 00, fax 22 535 81 35

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów / 7

Wprowadzenie / 11

Rozdział I

Standardy traktowania osób pozbawionych wolności w świetle przepisów prawa krajowego i międzynarodowego / 13

1. Standardy traktowania osób pozbawionych wolności w świetle przepisów prawa krajowego / 13
2. Standardy międzynarodowe dotyczące traktowania osób pozbawionych wolności / 22
 - 2.1. System Organizacji Narodów Zjednoczonych / 24
 - 2.2. System Rady Europy / 36

Rozdział II

Mechanizmy ochrony praw osób pozbawionych wolności / 41

1. Mechanizm sądowej ochrony praw osób pozbawionych wolności / 42
2. Mechanizmy pozasądowej ochrony praw osób pozbawionych wolności / 49
 - 2.1. Krajowy Mechanizm Prewencji – krajowa instytucja prewencyjna / 54
 - 2.2. Podkomitet ONZ do Spraw Prewencji – międzynarodowa instytucja prewencyjna / 61
 - 2.3. Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu – międzynarodowa instytucja prewencyjna / 66

Rozdział III

Przestrzeganie w zakładach karnych standardów dotyczących warunków bytowych i higieniczno-sanitarnych / 71

1. Warunki socjalno-bytowe / 72
 - 1.1. Pomieszczenia mieszkalne / 78
 - 1.2. Zaludnienie cel mieszkalnych / 88
2. Warunki sanitarno-higieniczne / 112

Rozdział IV

Respektowanie standardów w zakresie środków oddziaływania na więźniów / 138

1. Zajęcia kulturalno-oświatowe i sportowe / 139
2. Zatrudnienie / 158
3. Nauczanie / 186
4. Utrzymywanie kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym / 211
 - 4.1. Paczki / 221
 - 4.2. Korespondencja / 223
 - 4.3. Widzenia / 227
 - 4.4. Odbywanie kary blisko miejsca zamieszkania / 241
 - 4.5. Przepustki / 246
 - 4.6. Kontakt telefoniczny / 252
 - 4.7. Środki informacji o świecie zewnętrznym / 255

Podsumowanie / 259

Bibliografia / 263

Netografia / 273

Wykaz orzecznictwa / 281

Wykaz aktów normatywnych wykorzystanych w pracy / 285

Wykaz umów, rezolucji i zaleceń międzynarodowych / 289

Spis tabel / 295

Wykaz skrótów

Akty prawne

- d.k.k.w.** ustawa z dnia 19 kwietnia 1969 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 13, poz. 98 z późn. zm.)
- EKPC** Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 z późn. zm.)
- ERW (1987)** Zalecenie nr R (87) 3 Komitetu Ministrów do państw członkowskich w sprawie Europejskich reguł więziennych, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 12 lutego 1987 r. (Recommendation No R (87) 3 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, adopted by the Committee of Ministers on 12 February 1987 at the 404th meeting of the Ministers' Deputies)
- ERW (2006)** Zalecenie Rec(2006) 2 Komitetu Ministrów do państw członkowskich Rady Europy w sprawie Europejskich reguł więziennych, przyjęte przez Komitet Ministrów w dniu 11 stycznia 2006 r. (Recommendation Rec(2006) 2 of the Committee of Ministers to member states on the European Prison Rules, adopted by the Committee of Ministers on 11 January 2006 at the 952nd meeting of the Ministers' Deputies)
- k.c.** ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.)

- k.k.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. Nr 88, poz. 553 z późn. zm.)
- k.k.w.** ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557 z późn. zm.)
- Konstytucja RP** Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.)
- OPCAT** Protokół fakultatywny do Konwencji w sprawie zakazu stosowania tortur oraz innego okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku dnia 18 grudnia 2002 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 30, poz. 192; ang. Optional Protocol to the Convention against Torture)
- r.n.z.k.** rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 lutego 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu prowadzenia nauczania w zakładach karnych (Dz. U. Nr 37, poz. 337 z późn. zm.)
- r.r.w.k.** rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 25 sierpnia 2003 r. w sprawie regulaminu organizacyjno-porządkowego wykonywania kary pozbawienia wolności (Dz. U. Nr 152, poz. 1493)
- u.s.w.** ustawa z dnia 9 kwietnia 2010 r. o Służbie Więziennej (Dz. U. Nr 79, poz. 523 z późn. zm.)
- WRM** Wzorcowe reguły ONZ minimum postępowania z więźniami z 1955 r. (Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolution 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977)

Czasopisma i oficjalne publikatory

CzPKiNP	Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
Dz. U.	Dziennik Ustaw
Dz. Urz. CZSW	Dziennik Urzędowy Centralnego Zarządu Służby Więziennej
EPS	Europejski Przegląd Sądowy
KZS	Krakowskie Zeszyty Sądowe
OSA	Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAW	Orzecznictwo Sądów Apelacji Wrocławskiej
OSN(C)	Orzeczenia Sądu Najwyższego (Izba Cywilna)
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNC-ZD	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna – Zeszyt Dodatkowy
OSNP	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OTK	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
PiP	Państwo i Prawo
RPEiS	Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
St. lur.	Studia Iuridica

Inne

ETPC	Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu
ONZ	Organizacja Narodów Zjednoczonych
reg.	reguła
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
TK	Trybunał Konstytucyjny
tzw. skazany niebezpieczny	skazany stwarzający poważne zagrożenie społeczne lub poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa zakładu

Wprowadzenie

Niniejsza monografia stanowi zmienioną i skróconą wersję rozprawy doktorskiej, przygotowanej pod kierunkiem prof. zw. dr. hab. Stefana Lelenta i obronionej na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Łódzkiego.

Jak zauważa M. Foucault, więzienie to rozwiązanie odrażające, bez którego nie można się jednak obyć¹. Kara pozbawienia wolności jest zatem takim środkiem w walce z przestępczością, z którego nie sposób całkowicie zrezygnować. Nie oznacza to jednak, że postępowanie z osobami pozbawionymi wolności nie jest poddane żadnym normom.

W publikacji dokonano zestawienia przepisów prawa polskiego i praktyki w jednostkach penitencjarnych z rekomendacjami oraz umowami międzynarodowymi, odnoszącymi się do sposobu traktowania osób pozbawionych wolności. Jak podkreślił w jednym z wyroków Trybunał Konstytucyjny, mimo że zalecenia międzynarodowe nie mają często charakteru wiążącego, to powinny być jednak przestrzegane w każdym demokratycznym państwie prawnym. Rekomendacje ONZ czy Rady Europy określają bowiem minimalne standardy humanitarnego traktowania więźniów, stanowiąc tym samym istotne wskazówki, także przy interpretacji przepisów prawa polskiego².

W monografii przedstawiono pryncypialne zasady, którym powinno podlegać wykonywanie kary pozbawienia wolności, tj. poszanowanie godności, humanitarne traktowanie, zakaz tortur oraz okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania albo karania. Wskazując na interpretację tych ogólnych sformułowań w kontekście orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu, a następnie zestawiając to z praktyką w jednostkach penitencjarnych oraz obowiązującymi w naszym kraju przepisami prawa, wykazano potrzebę zno-

¹ M. Foucault, *Nadzorować i karać. Narodziny więzienia*, Warszawa 1998, s. 276.

² Wyrok TK z dnia 23 lutego 2010 r., P 20/09, Dz. U. Nr 34, poz. 191.

welizowania niektórych z nich albo uchwalenia nowych – w obszarze omówionych zagadnień.

Pierwszy rozdział opracowania poświęcono szczegółowemu omówieniu standardów traktowania osób pozbawionych wolności w kontekście przepisów prawa międzynarodowego typu *hard-law* i *soft-law* oraz przepisów prawa krajowego.

W drugim rozdziale przedstawiono mechanizmy ochrony osób pozbawionych wolności przed niedozwolonymi formami traktowania, dokonując podziału na mechanizm sądowej ochrony, jakim jest Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu, i mechanizmy pozasądowe. Rolę tych ostatnich pełnią trzy instytucje prewencyjne: Krajowy Mechanizm Prewencji, Podkomitet ONZ do Spraw Prewencji i Europejski Komitet do Spraw Zapobiegania Torturom oraz Nieludzkiemu lub Poniżającemu Traktowaniu albo Karaniu.

W trzecim i czwartym rozdziale omówiono zaś wybrane zagadnienia, które uznano za istotne dla oceny sposobu traktowania osób pozbawionych wolności w Polsce. Problematyka w nich poruszona objęła warunki socjalno-bytowe więźniów, ze szczególnym uwzględnieniem pomieszczeń mieszkalnych oraz ich zaludnienia, warunki sanitarno-higieniczne, jak również środki oddziaływania na skazanych. W ramach tego ostatniego tematu przedstawiono szczegółowo zagadnienie zajęć kulturalno-oświatowych, zatrudnienia skazanych, nauczania oraz kontaktów osadzonych ze światem zewnętrznym.

Należy podkreślić, iż zakres podmiotowy monografii został ograniczony do skazanych odbywających karę pozbawienia wolności. Objęcie nim osób tymczasowo aresztowanych poszerzyłoby zbyt daleko rozważania. Przy czym w całości publikacji, celem uniknięcia powtórzeń, posłużono się wymiennie pojęciem skazany, osadzony albo ogólnym sformułowaniem osoba pozbawiona wolności.

Rozdział I

Standardy traktowania osób pozbawionych wolności w świetle przepisów prawa krajowego i międzynarodowego

1. Standardy traktowania osób pozbawionych wolności w świetle przepisów prawa krajowego

Osoba pozbawiona wolności, umieszczona w zakładzie karnym lub areszcie śledczym, musi być traktowana z poszanowaniem pewnych zasad. Są nimi między innymi: zakaz tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania oraz nierozłącznie związany z nimi obowiązek poszanowania godności osób pozbawionych wolności i ich humanitarnego traktowania. Zasady te kształtowały się na przełomie dziesięcioleci, składając się na system międzynarodowej ochrony praw człowieka. Zanim jednak przejdziemy do omówienia *hard-law* oraz *soft-law* Organizacji Narodów Zjednoczonych oraz Rady Europy, rozważania na wskazany temat należy rozpocząć od przedstawienia przepisów prawa krajowego, odnoszących się do wskazanej problematyki.

Potrzeba właściwego traktowania osadzonych została już wyrażona w ustawie zasadniczej. W preambule Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.) znajduje się odesłanie do zachowania przyrodzonej godności człowieka. Jest to pojęcie z dziedziny moralności, nawiązujące do aktów prawa międzynarodowego. Artykuł 30 Konstytucji RP podkreśla dodatkowo, iż przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych. Przepis ten

wprowadzono w podrozdziale „Zasady ogólne” rozdziału II zatytułowanego „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela” i w związku ze swoją ogólną naturą odnosi się on również do osób pozbawionych wolności.

Ponadto, przepis art. 40 Konstytucji RP stanowi, iż nikt nie może być poddany torturom ani okrutnemu, nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu i karaniu. Zdanie drugie dodaje, iż zakazuje się stosowania kar cielesnych. Z zakazem tym łączy się przepis art. 41 ust. 4 Konstytucji RP, który podkreśla, że każdy pozbawiony wolności powinien być traktowany w sposób humanitarny.

Zarówno przepis art. 40, jak i art. 41 ust. 4 Konstytucji RP umieszczono w podrozdziale „Wolności i prawa osobiste” rozdziału II ustawy zasadniczej zatytułowanego: „Wolności, prawa i obowiązki człowieka i obywatela”, który zawiera całokształt postanowień o statusie jednostki. Wyodrębnienie rozdziału dotyczącego wolności, praw i obowiązków człowieka i obywatela jest wyraźnie wynikiem nawiązania autorów ustawy zasadniczej do aktów prawa międzynarodowego. Celem ustawodawcy było także podkreślenie, że wolności i prawa w nim zawarte dotyczą każdego, nie tylko obywateli Rzeczypospolitej Polskiej.

Zwraca uwagę fakt, iż zakaz tortur ujęto w Konstytucji RP w sposób ogólny, nie uszczegóławiając, że zakaz ten odnosi się do osób pozbawionych wolności, co ustawodawca uczynił z kolei w przypadku obowiązku humanitarnego traktowania. Można więc uznać, że celowo nadano autonomiczny charakter temu przepisowi.

Żadne z powyżej wskazanych pojęć nie zostało zdefiniowane w Konstytucji RP, żadne z nich nie występowało także w poprzednich ustawach zasadniczych (Konstytucje z: 1791 r., 1921 r., 1935 r. oraz 1952 r.). Zasada godności człowieka stanowi jednak aksjologiczną podstawę i przesłankę całego porządku konstytucyjnego. Przysługuje ona każdemu człowiekowi.

Jeżeli zaś chodzi o pojęcie humanitarnego traktowania, w świetle definicji *Słownika wyrazów obcych PWN* przymiotnik „humanitarny” oznacza wykazujący troskę o człowieka, jego potrzeby, mający na celu jego dobro³. Także w literaturze przedmiotu podejmowano próby dookreślenia tego pojęcia. Przykładowo P. Sarnecki stwierdził, że traktowanie humanitarne to takie obchodzenie się z osobą pozbawioną wol-

³ E. Sobol (red.), *Słownik wyrazów obcych PWN. Wydanie nowe*, Warszawa 1995, s. 448.

ności, które uwzględnia i respektuje pewne minimalne potrzeby każdego człowieka, odnosząc je do przeciętnych standardów danego społeczeństwa⁴. Poza tym autor podkreśla, iż obowiązek humanitarnego traktowania każdego pozbawionego wolności oznacza coś więcej niż tylko zakaz wyrażony w art. 40 Konstytucji RP.

Zwraca uwagę fakt, że w przepisie art. 40 Konstytucji RP występuje pewien ciąg określeń bliskoznacznych, wykluczających wiele zachowań ludzkich, z wyraźną intencją uczynienia nielegalnymi zachowań wymierzonych przeciwko samej naturze człowieka i tym samym jego godności⁵. Pojęcia te wiążą się bowiem z poszanowaniem godności, o której mowa w art. 30 Konstytucji RP. Zakaz z art. 40 Konstytucji RP wyraźnie nawiązuje jednak do aktów prawa międzynarodowego i tam należy poszukiwać jego zdefiniowania.

W literaturze przedmiotu podkreśla się, że tortury są w każdej sytuacji jednocześnie nieludzkim i poniżającym traktowaniem, zaś nieludzkie traktowanie jest zawsze poniżające. Ponadto tortury stanowią poniżające traktowanie o szczególnym natężeniu. Poniżające traktowanie może zatem być takim traktowaniem, gdy stopień dolegliwości nie jest jeszcze na tyle wysoki, aby zostać uznanym za nieludzkie traktowanie. Przyjmuje się więc, że między pojęciami tortur a nieludzkiego i poniżającego traktowania nie ma różnicy jakościowej, zachodzi zaś różnica o charakterze ilościowym⁶. Poza tym należy podzielić pogląd, iż zakaz tortur oraz innego okrutnego, nieludzkiego lub poniżającego traktowania albo karania działa tak pionowo, jak i poziomo. To pierwsze oddziaływanie rozumie się w ten sposób, iż omawiany zakaz odnosi się do funkcjonariuszy publicznych czy władz państwowych. Natomiast drugie oznacza, iż dotyczy on także postępowania osób prywatnych⁷.

Warto również zwrócić uwagę na terminy „traktowanie” oraz „karanie”. Każda forma karania jest również rodzajem traktowania. Nie można natomiast uznać, że każda forma traktowania jest karaniem, taka bowiem zależność nie występuje. Poza tym, traktowanie może,

⁴ P. Sarnecki, komentarz do art. 41 Konstytucji RP (w:) L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003, s. 8.

⁵ P. Sarnecki, komentarz do art. 40 Konstytucji RP (w:) L. Garlicki (red.), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. III, Warszawa 2003, s. 1.

⁶ Z. Hołda, K. Postulski, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Gdańsk 2005, s. 64.

⁷ Zob. P. Winczorek, *Komentarz do Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku*, Warszawa 2008, s. 100.

Ewa Dawdziuk – doktor nauk prawnych; w latach 2005–2007 zatrudniona w Kancelarii Sejmu; od 2007 r. pracownik w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich; autorka publikacji z zakresu prawa karnego wykonawczego, w tym m.in. raportów Rzecznika Praw Obywatelskich z działalności Krajowego Mechanizmu Prewencji w Polsce oraz artykułów: *Praktyka przestrzegania praw nieletnich w Polsce w kontekście działalności Rzecznika Praw Obywatelskich*, Art. 4 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego w świetle ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych, *Udział osoby pozbawionej wolności w pogrzebie najbliższej osoby – rozważania na tle art. 141a Kodeksu karnego wykonawczego*, *Sytuacja obywateli Rzeczypospolitej Polskiej w zagranicznych jednostkach penitencjarnych*.

- W publikacji przedstawiono, w jakim stopniu postępowanie ze skazanymi w polskich jednostkach penitencjarnych odpowiada przyjętym standardom międzynarodowym.
- W książce omówiono przepisy dotyczące traktowania więźniów i zestawiono je z rekomendacjami instytucji prewencyjnych, których zadaniem jest zapobieganie torturom oraz innemu nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Zaprezentowano także orzecznictwo Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, Trybunału Konstytucyjnego, Sądu Najwyższego, sądów apelacyjnych oraz przedstawiono aktualną praktykę w polskich jednostkach penitencjarnych.
- Monografia przeznaczona jest dla adwokatów, radców prawnych, funkcjonariuszy służby więziennej, pracowników jednostek penitencjarnych oraz urzędników zaangażowanych w planowanie i realizację reform penitencjarnych. Zainteresuje również studentów prawa i resocjalizacji.

ISSN 1897-4392
ISBN 978-83-264-4155-4

9 788326 441554

Cena 99 zł
(w tym 5% VAT)

Zamówienia:

infolinia 801 04 45 45, fax 22 535 80 01
zamowienia.książki@wolterskluwer.pl
www.wolterskluwer.pl
księgarnia internetowa www.profinfo.pl